Jolanta ŚLEDZIŃSKA

Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, Warszawa

ZNAKOWANE SZLAKI TURYSTYCZNE W POLSCE W LATACH 1989–2009

Rozwój turystyki jest nierozzerwalnie związany z powstaniem odpowiedniej infrastruktury, do której m.in. zaliczamy wytyczanie szlaków turystycznych. W Polsce większość szlaków turystycznych zostało wytyczonych i oznakowanych przez Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze¹. Dopiero w ostatnich kilkunastu latach zauważa się próby znakowania szlaków turystycznych przez inne organizacje, stowarzyszenia czy nawet samorządy. PTTK jako jedyna instytucja posiada jednolity system informacji o szlakach, m.in. centralne kartoteki szlaków, ich wierne odwzorowanie w literaturze i w kartografii turystycznej (ŚLEDZIŃSKA 2007). Polską metodykę znakowania szlaków uznano za modelową i od lat 70. XX w. zaczęto ją stosować m.in. w górach innych krajów europejskich.

Na koniec 2009 r. przez najatrakcyjniejsze tereny Polski przebiegało ponad 69 tys. km wyznakowanych przez PTTK turystycznych szlaków pieszych (nizinnych i górskich), rowerowych, narciarskich, wodnych i konnych,

¹ Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze (PTTK) to najstarsze w Polsce stowarzyszenie skupiające turystów i krajoznawców. Powstało z połączenia Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego (1873 r.) i Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego (1906 r.), których jest prawnym następcą oraz spadkobiercą ich tradycji, dorobku ideowego, a także majątku. Od 1950 r. PTTK rozwija, promuje i organizuje krajoznawstwo oraz turystykę powszechną i kwalifikowaną we wszystkich jej formach (*Turystyka i krajoznawstwo w szkole*, 2002).

w tym transeuropejskie szlaki piesze i rowerowe, nad którymi opiekę także sprawuje PTTK². Od początku istnienia zorganizowanych form turystyki znakowaniem i konserwacją szlaków turystycznych zajmowały się stowarzyszenia turystyczne. Pierwsze szlaki na ziemiach polskich wyznakowało w 1887 r. Towarzystwo Tatrzańskie, zaś od roku 1950 po dziś dzień znakowaniem i konserwacją szlaków turystycznych w Polsce zajmuje się Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze. Doświadczenie wielu pokoleń zaowocowało sprawdzonym w praktyce systemem i metodyką znakowania, które obowiązują od ponad 120 lat i są stosowane także w innych krajach. Turyści od lat przyzwyczajeni są do wyglądu znaków i sposobu ich umieszczania. Ufając, że szlak zawsze zaprowadzi ich do celu, mają poczucie bezpiecznej wędrówki. Należy podkreślić, że w związku ze zmianami trendów w turystyce, w wyniku wzrostu ilości czasu wolnego, a także zwiększającej się świadomości samych turystów odgrywają one niezwykle ważną rolę. Turystyka kwalifikowana od wielu lat stanowi najpopularniejszą formę rekreacji czynnej (SEWERNIAK 1982). Ważnym elementem ruchu turystycznego są przemieszczenia ludzi w celach poznawczych i rekreacyjnych odbywające się wzdłuż wytyczonych w terenie linearnych systemów penetracji rekreacyjnej (STYPEREK 2001). Rozwój turystyki wiąże się ściśle z szeroko rozumianym procesem pokonywania przestrzeni turystycznej w celach wypoczynkowych. Istotną rolę w procesie penetracji tej przestrzeni odgrywają wytyczone w terenie trasy, określane jako szlaki turystyczne. W zależności od podejścia badawczego lub dyscypliny naukowej, na polu której rozpatruje się problematykę penetracji rekreacyjnej, stosuje się zróżnicowane definicje szlaków turystycznych (STYPEREK 2002).

Pomimo długiej historii znakowania szlaków w Polsce, nie istnieje w literaturze jedna powszechnie akceptowana ich definicja. Nie ma też konkretnego aktu prawnego dotyczącego tego problemu, gdyż „zagadnienie szlaków turystycznych nie zostało, jak do tej pory dostrzeżone przez ustawodawcę, który uregulowałby przynajmniej węzłowe zagadnienia tej problematyki”.³

Termin „szlak turystyczny” jest często stosowany w odniesieniu do różnych jakościowo elementów przystosowania środowiska geograficznego do uprawiania turystyki. Definicje szlaków różnią się ze względu na ich stopień szczegółowości, zakres pojęciowy, a także z uwagi na kryterium ich wyznaczania. Jak już wcześniej wspomniano, podstawową organizacją zajmującą

² Dane ze sprawozdania TK-O za 2009 r.; źródło: Dział Organizacyjny ZG PTTK.

³ Z koniecznością wprowadzenia takich rozwiązań ustawowych zgodzili się uczestnicy Międzynarodowej Konferencji „Szlaki turystyczne a przestrzeń turystyczna” – październik 2007 r. (KULECZKA, red. 2007).

się szlakami turystycznymi w Polsce jest PTTK, a zasadniczym dokumentem w sprawie szlaków turystycznych jest *Instrukcja znakowania szlaków turystycznych PTTK* (2007)⁴ zawierająca problematykę dotyczącą zagadnień prawnych, rodzajów szlaków, sposobów oznakowania, zasad projektowania i prowadzenia szlaków, technik znakowania i konserwacji szlaków oraz prowadzenia dokumentacji. W instrukcji przedstawiono również definicję szlaku turystycznego: „Za szlaki turystyczne w rozumieniu niniejszej instrukcji należy uznać trasy, których przebieg został oznaczony w terenie zgodnie z niniejszą instrukcją. Lądowe szlaki turystyczne prowadzone są zazwyczaj istniejącymi w terenie: ścieżkami i drogami. Wodne szlaki turystyczne wykorzystują istniejące cieki i akweny.”

Zdaniem J. SEWERNIAKA (1979), szlak to: „Pasma przystosowane do ruchu krajoznawczo-wędrówkowego, w zasadzie pieszego lub wodnego, prowadzonego po oznakowanych trasach, przechodzące przez tereny krajobrazowo atrakcyjne i łączące obiekty lub ich zespoły, interesujące z przyrodniczego, kulturowego i technicznego punktu widzenia. Czynny jest on całorocznie lub sezonowo”. Definicja J. SEWERNIAKA (1979) jest zbieżna z ideą wytyczania szlaków przez PTTK. Można przypuszczać, że odnosi się ona do dwóch form turystyki – pieszej (nizinnej i górskiej) oraz wodnej, gdyż w tym okresie inne formy turystyki nie miały swojego odzwierciedlenia w szlakach turystycznych. Miały one powstać dopiero 20 lat później, co autorka opisuje w dalszej części opracowania.

Szlaki turystyczne umożliwiają uprawianie różnych form turystyki i rekreacji, co związane jest z odpowiednim zaprojektowaniem ich przebiegu, a tym samym z zagospodarowaniem turystycznym.

W grupie zagadnień szeroko rozumianej turystyki znajduje się też aspekt funkcjonalny, odnoszący się do funkcji szlaków turystycznych. Według STYPERKA (2002), ogół funkcji szlaków turystycznych można ująć w dwie zasadnicze grupy: funkcje turystyczne i funkcje ekologiczne. Do funkcji turystycznych zalicza się funkcje krajoznawcze, rekreacyjne i sportowe, a w ramach funkcji ekologicznych wyróżnia się funkcje ochronne, sterujące i edukacyjne.

Specyfika szlaków turystycznych związana jest z typem przestrzeni turystycznej, która według LISZEWSKIEGO (1995) jest funkcjonalnie wyróżniającą się podprzestrzenią przestrzeni geograficznej i społecznej, natomiast motywem jej powstania i rozwoju są potrzeby człowieka związane z wypoczynkiem, poznawcze, a także potrzeba doznania przeżyć, będące atrybutem

⁴ W 1935 r. powstała pierwsza szczegółowa instrukcja znakowania szlaków turystycznych w Karpatach, która z niewielkimi zmianami i uzupełnieniami obowiązuje praktycznie do dziś.

turystyki współczesnego człowieka. Z kolei LISZEWSKI (1995) i WŁODARCZYK (2009, s. 81–82) pokazują sposoby pojmowania przestrzeni turystycznej, stwierdzając, że „przestrzeń turystyczna – przyjmując za podstawę charakter działalności turystycznej oraz stopień kształtowania przez nią przestrzeni geograficznej i społecznej – wyróżnia przestrzeń eksploracji turystycznej, penetracji, asymilacji, kolonizacji i urbanizacji.”

Rys. 1. Relacje między linearnymi systemami penetracji rekreacyjnej a typami przestrzeni turystycznej wydzielonymi przez LISZEWSKIEGO (1995)

Źródło: STYPEREK (2002), opracowanie własne

B. WŁODARCZYK (2009, s. 82–85) uważa, że: „przestrzeń turystyczna jest częścią przestrzeni geograficznej, w której występuje zjawisko ruchu turystycznego. Warunkiem koniecznym i wystarczającym do zaklasyfikowania części przestrzeni geograficznej jako przestrzeń turystyczna jest ruch tury-

styczny, niezależnie od jego wielkości i charakteru. Warunkiem dodatkowym umożliwiającym jej delimitację jest występowanie zagospodarowania turystycznego, którego wielkość i charakter pozwalają określić typ przestrzeni turystycznej.” W tak pojmowanej przestrzeni możemy umieścić szlak turystyczny, jako przestrzeń obszaru i turystę, który wykorzystuje tę przestrzeń w zależności od indywidualnych potrzeb, a co za tym idzie, tworzy indywidualną przestrzeń turystyczną. Wobec powyższego, przestrzeń szlaków turystycznych będzie „wytworem” użytkowania osoby penetrującej środowisko, natomiast typ przestrzeni turystycznej związana będzie z różnorodną aktywnością turystyczną. Relacje zachodzące pomiędzy linearnymi systemami penetracji rekreacyjnej a typami przestrzeni turystycznej wydzielonymi przez LISZEWSKIEGO (1995) w sposób schematyczny opracował STYPEREK (2002), co przedstawia rys. 1.

Wypracowana metodyka wskazuje, że szlakiem turystycznym może być przejrzyste wytyczona i oznakowana trasa, niebudząca wątpliwości u użytkowników co do jej przebiegu, wskazująca najkrótszą i najdogodniejszą drogę wiodącą do celu, zakładając, że początek i koniec szlaku jest w miejscu z dogodnym skomunikowaniem dla turystów (dworzec PKP, przystanek PKS, MPK lub parking samochodowy). Prawidłowo wytyczony szlak ma zapewniać bezpieczeństwo turystom, a jego zagospodarowanie ogranicza się do prostych urządzeń: właściwego oznakowania, drogowskazów informacyjnych, tablic z mapami, a także miejsc wyznaczonych na odpoczynek oraz urządzeń ułatwiających wejście, zejście – np. poręczy, łańcuchów itd., stojaków na rowery czy miejsc na popas dla koni.

Znakowane szlaki turystyczne są jednym z najbardziej widocznych elementów zagospodarowania turystycznego. Długość pieszych szlaków turystycznych w Polsce w latach 1990–1999 znacznie zwiększyła się. W 1990 r. było 38 325,4 km szlaków, w tym 12 291,2 km górskich (503 km narciarskich), 26 094,2 km nizinnych. W okresie tym wzrosło zainteresowanie innymi formami turystyki, w tym kajakową, rowerową czy, już pod koniec XX w., konną. O ile historia znakowania szlaków pieszych górskich sięga roku 1887, a pieszych nizinnych 1907 r., to pozostałe znakowane szlaki turystyczne (kajakowe, rowerowe, konne) pojawiły się dopiero po 1989 r.

Przez 20 lat liczba i długość znakowanych szlaków turystycznych podwoiła się. Od roku 2000 w statystykach PTTK pojawiają się szlaki rowerowe, powstaje też kategoria „inne”, co dotyczy szlaków, które są pod opieką zespołów znakujących, ale finansowanych przez samorządy. W okresie tym wzrosła liczba szlaków pieszych nizinnych, piesze górskie właściwie utrzymują się na stałym poziomie, maleje liczba szlaków narciarskich. Ostatnie 10 lat omawianego 20-lecia to powstawanie nowych rodzajów szlaków.

Tabela 1. Znakowane szlaki turystyczne w Polsce w latach 1990–2009

Rodzaj szlaku	Długość szlaków turystycznych w km w Polsce według roku					
	1990	1999	2000	2002	2005	2009
Piesze nizinne	26 094,2	33 722,8	35 167,9	34 726,2	34 149,7	35 704,9
Piesze górskie	11 788,0	12 186,0	10 573,4	11 154,6	10 971,8	10 728,0
Rowerowe	0	0	4 897,0	7 214,6	11 780,3	13 836,5
Narciarskie	503,0	503,0	531,0	544,3	496,3	413,8
Konne	0	0	0	1 353,7	2 885,7	3 122,4
Kajakowe	0	0	0	438,3	557,3	837,3
Inne	0	0	1 832,1	1 164,5	1 216,8	4 885,6
Razem	38 385,2	46 411,8	53 001,4	56 596,2	62 057,9	69 528,5

Źródło: sprawozdania TK-O PTTK z lat 1990–2009, opracowanie własne.

PTTK od wielu lat promuje określony styl i sposób uprawiania turystyki kolarskiej połączonej z zainteresowaniami krajoznawczymi. Rower ma duże znaczenie dla uprawiania turystyki, chociażby dlatego, że w tym samym czasie pokonamy znacznie dłuższą trasę niż pieszo. Obecnie wybór roweru jako środka komunikacji jest też wyrazem troski o środowisko naturalne, a także o własne zdrowie i racjonalny wypoczynek. Od początku lat 90. XX w. zauważa się znaczny wzrost wykorzystywania rowerów do celów turystycznych i rekreacji ruchowej. W tej sytuacji w wielu gminach i regionach Polski podejmowane były inicjatywy lokalne związane z wytyczaniem i znakowaniem szlaków rowerowych. Każdy znakował według własnego uznania i pomysłu. Pojawiła się zatem inicjatywa Regionalnej Rady Turystyki Kolarskiej w Bydgoszczy z 1995 r. ukierunkowania krajowych i zagranicznych miłośników wędrowek rowerowych po Polsce i przez Polskę na określone utwardzone drogi publiczne o możliwie jak najmniejszym natężeniu ruchu, a jednocześnie zapobieżenia „radosnej twórczości” i różnorodności w zakresie oznakowania tych tras i szlaków.

Pierwsze znakowane szlaki rowerowe powstały w Polsce dopiero w roku 1996. W statystykach PTTK znalazły się od 2000 r. Liczba ich wzrasta z każdym rokiem i obecnie w statystykach Towarzystwa jest 13 836,50 km znakowanych szlaków rowerowych, a ile jest wytyczonych przez inne organizacje i stowarzyszenia? Tego niestety nikt nie wie, gdyż nie ma prowadzonej takiej ewidencji.

Wciąż rośnie liczba miłośników aktywnego spędzania czasu wolnego na wodzie. Do kajaków siadają często osoby zupełnie nieprzygotowane, pojawiła się więc potrzeba ułatwienia uprawiania tej formy turystyki aktywnej. Istotnym elementem wodnego szlaku turystycznego jest jego oznakowanie.

W roku 1996 powstał pilotażowy projekt oznakowania rzeki Brdy i Zubrzycy. Na inwestycje pozyskano środki finansowe z PHARE – Tourin II. Zaprojektowana koncepcja znaków, oparta na standardach europejskich, uzyskała pełną aprobatę Komisji Turystyki Kajakowej, a opracowana dokumentacja stanowiła podstawę i wzorzec do znakowania szlaków kajakowych. W latach 1996–1997 znakowane były szlaki Brdy, na trasie Świeżyno–Bydgoszcz liczącej 218 km, gdzie postawiono 143 znaki. W kolejnych latach liczba znakowanych szlaków kajakowych wzrastała. W statystykach PTTK pojawiły się one dopiero w 2002 r., kiedy w sprawozdaniu TK-O wykazano 438,30 km tego rodzaju szlaków, w 2009 r. już 837,30 km. I w tym przypadku nie są to pełne statystyki, gdyż trasy znakują też samorządy, które nie prowadzą ewidencji szlaków.

O początkach zorganizowanej turystyki konnej, zwanej też jeździecką, możemy mówić od roku 1990. By wędrowanie po górach mogło być bezpieczne, zostały wyznaczone również szlaki dla turystów konnych. W 1995 r. górska turystyka jeździecka została włączona do programu agroturystycznego, finansowanego przez Fundację Programów Pomocy dla Rolnictwa FAPA, a w 1997 r. zaczęły powstawać pierwsze projekty szlaków w Beskidzie Niskim (około 100 km w okolicach Gładyszowa), Gorcach i na Podhalu (blisko 200 km). Od 2000 r. przygotowywane są także znakowane szlaki konne na nizinach.

Dokonany przez autorkę niniejszego opracowania przegląd długości i gęstości poszczególnych rodzajów znakowanych szlaków turystycznych (rys. 2) oraz ich lokalizacji na terenie całego kraju, pozwala na wskazanie pewnych prawidłowości, które ukierunkowują ruch turystyczny. Największą liczbę znakowanych szlaków turystycznych posiada województwo wielkopolskie, w dalszej kolejności znalazły się małopolskie, śląskie, dolnośląskie i kujawsko-pomorskie. Najmniej szlaków znajduje się w województwie opolskim. Największą gęstością szlaków wyróżnia się śląskie.

Pomimo rozwoju sieci znakowanych szlaków turystycznych w Polsce, powstawania nowych dyscyplin, liczba osób zainteresowanych ich uprawianiem z roku na rok maleje. Potwierdza to również ogólna liczba imprez turystyki kwalifikowanej organizowanych w Polsce, a także liczba osób w nich uczestniczących. Tabela 2 pokazuje, że w 1990 r. odbyło się 62 254 różnego rodzaju imprez związanych z turystyką kwalifikowaną, a skorzystało z nich 1 451 456 osób. 10 lat później jest już widoczny 50-procentowy spadek (do 26 191) zainteresowania tego typu imprezami oraz liczby osób, które w nich wzięło udział (do 676 347). W roku 2009 było ich już o 3665 mniej niż w roku 2000, a o 39 728 mniej niż w 1990 r. Podobnie kształtuje się liczba osób biorących udział w tych przedsięwzięciach, gdyż w 2009 r. było ich mniej

o 824 293 w stosunku do liczby z 1990 r., a o 49 184 osoby mniej uczestniczyło w nich niż 10 lat wcześniej, tj. w 2000 r.

Rys. 2. Gęstość sieci znakowanych szlaków turystycznych w Polsce w 2009 r. (km/ km²)

Źródło: opracowanie własne z wykorzystaniem danych przestrzennych regionalnej pracowni GIS i badań terenowych

Tabela 2. Imprezy turystyki kwalifikowanej w Polsce i ich uczestnicy w latach 1990–2009

Rok	Liczba	
	wycieczek	uczestników
1990	62 254	1 451 456
1995	30 704	698 481
2000	26 191	676 347
2006	23 807	641 123
2009	22 526	627 163

Źródło: opracowanie własne na podstawie sprawozdań TK-O PTTK i danych GUS.

Szlaki turystyczne jako zjawisko przestrzenne są zarówno elementem zagospodarowania turystycznego, jak i dostępności komunikacyjnej oraz walorów krajoznawczych. Biorąc pod uwagę koncepcję regionalizacji turystycznej Polski LISZEWSKIEGO (2009), możemy podjąć się dokonania analizy (rys. 3.) znakowanych szlaków turystycznych pod względem ich relacji z typami przestrzeni turystycznej (wydzielonymi przez LISZEWSKIEGO 1995) a regionami, w których występują. Możemy też spróbować sklasyfikować rodzaje szlaków występujących na danym obszarze, czy są one edukacyjno-poznawcze, przykładem będą Sudety Zachodnie, Łańcuch Tatrzański, obszar Pojezierza Wielkopolskiego, Pobrzeże Gdańskie i Wyżyna Kielecka. Wydzielone przez S. Liszewskiego regiony wypoczynkowo-rekreacyjne właściwie pokrywają się z rozmieszczeniem przestrzennym znakowanych szlaków turystycznych.

Rys. 3. Gęstość szlaków turystycznych w kontekście koncepcji regionalizacji turystycznej Polski
Źródło: opracowanie własne w oparciu o koncepcję regionalizacji LISZEWSKIEGO (2009)

Wynikające wnioski z przeprowadzonej w niniejszym opracowaniu analizy można sformułować następująco:

1. Konieczne jest kompleksowe uregulowanie problematyki szlaków turystycznych w odrębnej ustawie, która całościowo powinna unormować i zunifikować zagadnienia wyznaczania, znakowania i konserwacji szlaków turystycznych, jak również ustalenia podmiotów odpowiedzialnych za bezpieczeństwo na szlakach, obowiązków użytkowników tych szlaków.
2. Wprowadzenie obowiązku ewidencjonowania wszystkich szlaków turystycznych, bez względu na to, kto je wyznakował, ułatwi i zoptymalizuje planowanie wydatków na utrzymanie szlaków znakowanych, a także umożliwi udzielanie rzetelnej informacji turystycznej.
3. Badanie rozmieszczenia przestrzennego poszczególnych rodzajów znakowanych szlaków turystycznych w Polsce pozwala na dokonanie dalszej analizy związanej z wielkością ruchu turystycznego, co w rezultacie wskaże dalsze możliwości rozwoju danego szlaku, bądź podjęcia decyzji o jego likwidacji.
4. Szlaki turystyczne jako zjawisko przestrzenne stanowią zarówno element zagospodarowania turystycznego, jak i dostępności komunikacyjnej walorów krajoznawczych. Celowe jest zatem dążenie do uznania znakowanych szlaków turystycznych za elementy zagospodarowania przestrzennego i wprowadzenia ich do wszelkich planów zagospodarowania.

BIBLIOGRAFIA

- Instrukcja znakowania szlaków turystycznych PTTK*, 2007, Wyd. PTTK „Kraj”, Warszawa.
- KULECZKA P., red., 2007, *Szlaki turystyczne a przestrzeń turystyczna*, PTTK, Warszawa.
- LISZEWSKI S., 1995, *Przestrzeń turystyczna*, „Acta Universitatis Lodzensis. Turyzm”, t. 5, z. 2, s. 87–101.
- LISZEWSKI S., 2009, *Przestrzeń turystyczna Polski. Koncepcja regionalizacji turystycznej*, [w:] *Współczesne problemy przemian strukturalnych przestrzeni geograficznej*, Akademia Pomorska w Słupsku, Słupsk, s. 59–70.
- SEWERNIAK J., 1979, *Metoda oceny i projektowania turystycznych szlaków pieszych w strefie podmiejskiej Torunia*, „Problemy Turystyki”, nr 3(5), s. 84–96.
- SEWERNIAK J., 1980a, *Środowisko geograficzne a projektowanie szlaków turystyki pieszej w Polsce*, *Zeszyty Naukowe Instytutu Turystyki*, nr 8, s. 294–338.
- SEWERNIAK J., 1980b, *Szlaki turystyki pieszej w Polsce*, „Ruch Turystyki”, nr 1, s. 115–128.
- SEWERNIAK J., 1982, *Problematyka zagospodarowania programowo-przestrzennego szlaków turystyki pieszej*, „Problemy Turystyki”, 4 /18, s. 30–54.

- SEWERNIAK J., 1990, *Uczestnicy górskiej turystyki pieszej: charakterystyka społeczno-demograficzna i motywacyjna w świetle badań ankietowych*, „Monografia AWF Poznań”, nr 287, s. 99–110.
- Streszczenie prac habilitacyjnych i doktorskich, 1979, „Dokumentacja Geograficzna”, nr 6, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 44–46.
- STYPEREK J., 2001, *Linearne systemy penetracji rekreacyjnej jako elementy organizacji miejskiej przestrzeni rekreacji (na przykładzie Poznania)*, Zeszyty Naukowe, nr 1, Wyższa Pomorska Szkoła Turystyki i Hotelarstwa, Bydgoszcz, s. 195–206.
- STYPEREK J., 2002, *Linearne systemy penetracji rekreacyjnej*, Bogucki Wyd. Naukowe, Poznań.
- WŁODARCZYK B., 2009, *Przestrzeń turystyczna, istota, koncepcje, determinanty rozwoju*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.